

Юрчук Олена,

доктор філологічних наук, доцент,
завідувач та професор кафедри українського
літературознавства та компаративістики
Житомирський державний
університет імені Івана Франка

«ГЕТЬ ВІД МОСКВИ...». МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ — РУЙНІВНИК ІМПЕРСЬКИХ МІФІВ

У статті проаналізовано памфлети Миколи Хвильового, який, задекларувавши гасло «Геть від Москви», вдався до руйнування імперських міфів про культурну й мовну російську вищість. Літературна дискусія вийшла за межі суто мистецької. Памфлети митця перетворилися на політичні ідеї, у котрих було місце не тільки культурній незалежності, а й державній.

Ключові слова: памфлет, імперський міф, психологічна Європа, месіанізм, азійський ренесанс.

Yurchuk O. «Go away from Moscow...». Mykola Khvylovy — destroyer of imperial myths.

The article analyzes the pamphlets by Mykola Khvylovy who declaring the slogan «go away from Moscow» and resorted to the destruction of imperial myths about the cultural and linguistic Russian superiority. The literary debate went beyond purely artistic. The artist's pamphlets turned into political ideas, in which there was a place not only for cultural independence, but also for the state. Texts that have seen the world from 1925 to 1928 years raise the annoying issues of Russification and the needs of the state of Ukraine cultural landmarks of Ukrainian youth, which is the call to abandon Russian literature and focus on «psychological Europe». Mykola Khvylovy countered the Ukrainian colonial adaptation («flunky declining») with a total sense of freedom. Pamphletes Mikola Khvylovy to ruynuvan vcorea in ukraïnsku awareness MFW about rosiyska kulturno th movo visct. Vambrates from the Russian literature, apelu to Evropeiskogo douw on runah: cultural, stolichnomu, social. Literature debate vihodit for me. Unfortunately, the story of the destruction of the myth had a tragic ending. Mykola Khvylovy's repentant speeches eventually hurt him. He is increasingly showing an ambiguous stance, thereby underscoring the value of pamphlets, although he is also aware that the empire will not dispense with "little blood" and will require a more radical demonstration of humility. In this absurdly tragic situation, the artist chooses the only possible solution — suicide. It is noted that in the context of the language issue, the writer also raises the problem of translations into Ukrainian. He deconstructs the myth that, on the one hand, only the Russian language is suitable for translation, on the other — that Ukrainians are not able to make a quality translation into the national language.

Key words: pamphlet, imperial myth, psychological Europe, messianism, Asian Renaissance.

Постановка проблеми. Апелюючи до культурно-історичного минулого української нації, зауважимо, що очевидною стає визначальна роль національної еліти та її вибору між своїм і чужим, що подекуди переростав в екзистенційну дилему — вижити чи загинути. Український ренесанс початку ХХ століття позначений появою особливої постаті, котра акумулювала всі попередні українські намагання вивільнитися від Російської імперії на різних рівнях, чітко артикулюючи ключові схеми впливу й тим самим руйнуючи імперські міфи. Мова йде про Миколу Хвильового, який, задекларувавши гасло «Геть від Москви», став символом українського ренесансу, а самогубством визначив аксіологічний вимір озвученої вище дилеми — перетворення власної смерті на танатичну емблему значущості обраної життєвої позиції й одночасної трагедії українського «розстріляного відродження» («... не віднайдемо іншого імені, що так міцно засоціювало на собі літературний процес 1920-х років, ставши своєрідним символом періоду найвищого злету української літератури та тотального нищення її творців» [3, с. 1]).

Автор памфлетів не започатковує, але стає центральною фігурою літературної дискусії, що для нього була ареною оприявлення наріжних міфів російської гегемонії. І справді «боротьба на літературному фронті набирає суто політичного характеру» [4, с. 515], декларації перетворюються на пропозиції до дії. Видається, що літературна дискусія еволюціонувала разом із Миколою Хвильовим, коли питання суто літературні: вибір між масовізмом та елітарною літературою переходять у площину політичного вибору: бути Україні колонізованою провінцією імперії чи стати самостійним державним утворенням. Юрій Шевельов виокремив декілька етапів еволюції поглядів памфлетиста, що певною мірою збігаються з розгортанням нових ідей щодо українського майбутнього. Трилогія «**Камо грядеши**» («Основний мотив збірки — потреба будувати українську літературу й культуру на інтелігенції, не на тих неосвічених і півосвічених селянах і робітниках, що ринули були до міста після закінчення громадянської війни і хапалися за письменницьке перо без хисту й без підготовки, зі шкодою для інших фахів» [6, с. 306]) — «**Думки проти течії**» («... головною новиною і справді осередковим пунктом “Думок проти течії” було визначення “Європи”, гасла, киненого, але не розшифрованого Хвильовим у його попередній книжці» [6, с. 312]) — «**Апологети писаризму**» й «**Україна чи Малоросія?**» («Літературну дискусію вже не можна було продовжувати як таку. Вона переросла в ідеологічно-політичну» [6, с. 315]). Наступні тексти

все так само талановиті, але демонструють відступ від попередніх поглядів: *«Воістину не знати, де в усьому цьому самобичуванні кінчається пародія і де починається фанатизм самозаперечення. А трагічно-гнітючий ефект ще підсилюється тим, що і в цих самознищувальних творах Хвильовий здебільшого не втратив свого полемічного блиску...»* [6, с. 322]. Цим «трагічно-гнітючим ефектом» позначається не тільки постать Миколи Хвильового, усе покоління митців (талановиті, але помічені «пантофлею папи» Павло Тичина, «знаком терезів» Максим Рильський та інші), власне, Україна, що проходить «терновий шлях» винищення національної еліти, селянства (голодомор), щоб упокоритися й стати не «вільною серед вільних», а колонією Російської радянської імперії.

Видається, що активна позиція Миколи Хвильового найчіткіше артикульована епіграфом, який він добирає до памфлету «Україна чи Малоросія?»: *«Рабство — річ ганебна, але рабська психологія в свободі — гідна зневаги. Ф. Шіллер»* [4, с. 576].

Мета статті. У цьому контексті варто окреслити позицію митця щодо тогочасного становища України. З одного боку, він визнає українську незалежність у межах політичного гібриду — Радянського Союзу: *«... ми є справді-таки незалежна держава, що входить своїм республіканським організмом в Радянський Союз. І самостійна Україна не тому, що цього хочемо ми, комуністи, а тому, що цього вимагає залізна й непоборна воля історичних законів...»* [4, с. 590]. З іншого — у жодному разі не відкидає розуміння Росії як імперії, що має імперські амбіції. І тому вдається до попередження: *«Українське суспільство, зміцнивши, не помириться зі своїм, фактично, коли не de jure, декретованим гегемоном — російським конкурентом»* [4, с. 590]. Слушно зауважує Юрій Шаповал, що для Миколи Хвильового *«... державна незалежність України неминуча, адже це пройшли всі народи Європи, відтак протидіяти цьому — значить бути гальмом прогресу. Одним розчерком пера М. Хвильовий перетворив на таке гальмо компартію і всіх її вождів — столичних і регіональних»* [5, с. 316].

Микола Хвильовий указує на нативістичну запрограмованість української культури, її ізолюваність від європейського / модерного світу. Метафорі народництва (хуторянства, просвітянства) «садка вишневого коло хати» як національної символічної декорації, що почасти ретранслюють як українські, так і російські наративи, він протиставляє метафору «психологічної Європи», що маркує традиційні структури свободи, позитивних соціальних перетворень, культурного

оновлення. Однак Європа для письменника, можливо, й альфа, але не омега української культури. Микола Хвильовий формує амбітну програму українського ренесансу: *«Досить “фільствувати” – “дайош” свій власний розум! Коли ми беремо курс на західноєвропейське письменство, то не з метою припрягти своє мистецтво до якогось нового заднього воза, а з метою освіжити його від задушливої атмосфери позадняцтва. В Європу ми поїдемо учитись, але з затаєною думкою – за кілька років горіти надзвичайним світлом»* [4, с. 575].

Письменник вводить українській простір у контекст дилеми між Україною та Малоросією як двох відмінних моделей національного самовизначення. Микола Хвильовий констатує, що питомий український вибір у цій дилемі ускладнений імперським владним дискурсом. На нашу думку, памфлетист здійснив феноменологічну редукцію свідомості українця через деконструкцію імперських міфів.

Найперше – це міф про російську культурну вищість. Автор памфлетів ставить під сумнів інтелектуальний монополізм імперії, що межує з шовінізмом щодо української культури. У «Московських задрипанках» Микола Хвильовий порушує питання москвофільства, констатує, що базисним для російського національного самоствердження є ненависть до всього українського. Звертаючись до культового для Росії критика Віссаріона Белінського, він не тільки підкреслює російський шовінізм, бо для нього *«... Белінський “зробив помилку” не лише “проти Шевченка”. Він зробив її “проти” всієї української літератури»* [4, с. 571], а й діагностує загрозливе намагання російських інтелектуалів вписати українську культуру в російський контекст з одночасною негацією того, що в той контекст не вписується. Памфлетист указує, що ситуація, модифікувавшись, не втратила свого аксіологічного виміру. Сучасні йому москвофіли продовжують бути впевненими, що *«життя сучасної України якомсь на два-три роки запізнюється проти московського»* [4, с. 572], тому вдаються до культурного паралелізму, тим самим дискредитуючи самостійність українського культурного розвитку: *«... він, перш за все, розглядаючи якесь явище, турбується: де ж паралель? Де ж цьому явищу ідентичний факт чи то фактор “у московському житті”?»* [4, с. 572].

Актуалізуючи проблему російської культурної зверхності, Микола Хвильовий не тільки стверджує, що *«кожний міщанський шлінглет із російських кіл вважає за свій обов’язок дивитися на такого от українця скоса...»* [4, с. 594], а й не оминає ролі українських

інтелектуалів у цьому процесі. Автор памфлетів діагностує український колабораціонізм, коли *«... наш друг так репрезентує перед партією нашу ж таки літературу і нашу ж таки радянську інтелігенцію, що прямо очі на лоб лізуть»* [4, с. 594]. Зрозуміло, що адресат памфлету відомий («камарад Хвиля»), але в контексті української історії «наш друг» має досить довгу історичну ретроспекцію. Загалом можемо говорити про українського ретранслятора імперського дискурсу, який покликаний утвердити комплекс української меншовартості, з одного боку, і легітимізувати зверхність у російській свідомості — з іншого: *«Ми вас обвинувачуємо в тому, що ви запльовуєте українську радянську інтелігенцію жалконькими словами, і тим даєте привід російському міщанству підвести вище голову...»* [4, с. 515].

Микола Хвильовий відкидає ідею, що *«українська культура мусить розвиватися на базі російської»* [4, с. 596]. Він вбачає загрозу російського шовінізму насамперед як фактора, що негативно впливає на самооцінку української інтелігенції: *«Тут не може бути подвоеності, утвореної російським шовінізмом, який гвалтує нашу психіку...»* [4, с. 596]. Тому памфлетист пропонує відмовитися від російського мистецтва. Для нього це впливає з «логіки національного відродження», а також стає шляхом до поборення «рабської природи» обожнювання «північної культури». Памфлетист вбачає загрозу в тому, що книжковий ринок України перенасичений російською продукцією, на фоні якої українська книжка виглядає вторинно: *«Чому українська інтелігенція не хоче орієнтуватися на російське мистецтво? Тому, що на книжковому ринкові вона стикається з російським крамом. Орієнтуючись на російське мистецтво, вона не здібна побороти свого конкурента, бо її крам буде завжди розцінюватися як крам другого, третього чи то четвертого сорту, хоч би він був і першого. Це закон психології нашого читача...»* [4, с. 598].

Поза тим письменник одразу ж ставить під сумнів саму російську літературу як еталонну: *«Справа в тому, що саме ми і хочемо допомогти новим пролетарським силам у Росії вибратися з багна графоманії. Коли наші опоненти не вірять, що московська література сидить нині в цьому багні, — хай вони спитують у якогось пана, і він їм на ушко підтвердить: “це дійсно так”»* [4, с. 600]. Він увиразнює такі її ознаки, як богошуканство й месіяство, песимізм, розчарування. Микола Хвильовий іронічний у своїх міркуваннях про призначення «Росії-Месії», про «расейську шир», «расейську тоску». Для нього російська література не рівня західноєвропейській: *«Російська література, яка не бачила своєї справжньої буржуазії,*

не відчувала її оточення, не переживала пафосу капіталістичного будівництва і завжди спиралася на феодалізм, не могла утворити позитивного світовідношення. Віділя її “расейська ширь” з “расейською” тоскою, віділя і пасивний песимізм. Золотий вік західноєвропейської літератури проходить під прапором буржуазних революцій і буржуазного хазяйнування. Це був революційний час, і він ніс з собою оптимізм (чи то активний песимізм) молодого суспільства. Уже епоха енциклопедизму видвигала таких парвеню, як Дідро. Золотий вік російської літератури робило кволе дворянство, яке й визначило світовідношення цього мистецтва» [4, с. 602].

Фокусує увагу памфлетист і на імперському міфіві мовної зверхності. У час Миколи Хвильового не йшлося про зовнішню форму русифікації (Юрій Шевельов), адже не було прямих заборон, які були наявні в політиці царської Росії. Однак письменник діагностує інший вимір мовної гегемонії — формування політичної ідеї, за якою російська мова мислиться як мова «Леніна» або пролетаріату, що створює перспективу розуміння її універсальності й відкидає інші національні мови в площину утилітарного, для української мови «хатнього» вжитку.

У контексті мовного питання письменник порушує й проблему перекладів українською мовою. Він деконструє міф про те, що, з одного боку, тільки російська мова придатна до перекладу, з іншого — що українці не спроможні зробити якісний переклад національною мовою. Хворобливим російським месіанізмом й «жидкобородою обмеженістю» пояснює небажання перекладати українською мовою ті ж російські тексти. Його, до прикладу, обурила відмова «божка сьгоднішньої молоді» (Максима Горького) перекладати повість «Мать» українською мовою: «Навіть в авторіві “Буревестника”, навіть в цій людині, що, очевидно, хоче грати роль “совести землі русской”, навіть у ньому сидить великодержавник, проповідник російського месіанізму й “собиратель землі русской”» [4, с. 604]. Крім того, Микола Хвильовий апелює не тільки до потреби українського перекладу, а й наголошує на вагомості перекладати українські тексти європейськими мовами. У листі до Аркадія Любченка читаємо: «Як справа з перекладами на німецьку мову? За всяку ціну ми мусимо вивести нашу літературу на широку Європейську арену Словом. . . » [1, с. 79–80].

Третій міф, який деконструє Микола Хвильовий, базований на ідеї виняткової прерогативи російського месіанства. На противагу цьому стереотипові митець пропонує мистецько-ідеологічну платформу «азійського ренесансу», що якраз і пов’язана з особливою українською

місією стати центром азійського відродження. Він категорично відкидає ймовірність участі в цьому процесі Росії як історично зужитого явища, пропонуючи роль «конкістадора» молодим республікам / націям, що повстали в процесі революційних перетворень початку ХХ століття: *«Але при чому ж тут Україна? А при тому, що азійське відродження тісно зв'язане з більшовизмом, і при тому, що духовна культура більшовизму може яскраво виявитися тільки в молодих радянських республіках... і в першу чергу під блакитним небом південно-східної республіки комун, яка завжди була ареною горожанських сутичок і яка визвала в своїх буйних степах тип революційного конкістадора. З одного боку, наша Євразія стоїть на межі двох великих територій, двох енергій, остільки авангардом 4-го культурно-історичного типу виступаємо ми»* [4, с. 615]. Дихотомія «старого — нового» цілком очевидна, хоч, безсумнівно, погоджуємося з Юрієм Шевельовим, що випадання Росії з концепції «азійського ренесансу», визначене також впливом Освальда Шпенглера, має ірраціональне підґрунтя [6].

Месіянську культурну місію пов'язує Микола Хвильовий і з часом українського культурного відродження. Він констатує, що українське мистецтво «підходить до свого золотого віку», котрий аналогічний до періоду «бурі й натиску». Для нього його покоління митців — це «м'ятежні генії», які не тільки швидкими темпами розвивають культуру, а й формують обличчя нової нації: *«Історична місія “м'ятежних геніїв” зводилася, як відомо, до того, щоб розчистити атмосферу, скинути традиції, знайти самостійний шлях для розвитку німецької літератури. Ті ж самі завдання і ми беремо на себе»* [4, с. 621].

Певно, четвертий міф, що його вдається Миколі Хвильовому частково зруйнувати, — це міф про неможливість переграти імперію. Задля визначеної мети письменник декілька разів обіграє імперські «структури влади» (Мішель Фуко): офіційне каяття (заява у газеті «Вісті ВУЦВК», 1926 р.; «Лист до редакції» у газеті «Комуніст», 1928 р.; статті проти Сергія Єфремова в газеті «Харківський пролетар», 1930 р.; виступ на зборах харківської організації письменників, 1931 р.), підкреслення свого ідеологічного вибору — «комунізм». Усі ці дії віддeterminували імперське покарання.

На жаль, історія руйнування міфу мала трагічний фінал. Покаянні виступи Миколи Хвильового врешті-решт шкодять йому самому. Він дедалі частіше демонструє неоднозначну позицію, тим самим перекреслюючи цінність висловленого в памфлетах, хоча водночас усвідомлює, що імперія не обійдеться «малою кров'ю» й вимагатиме більш радикальної демонстрації упокореності. У цій абсурдно-трагічній

ситуації митець обирає єдине можливе рішення — самогубство. Опираючись на концепцію абсурду й самогубства Альбера Камю, можемо припустити, що Микола Хвильовий належав до того типу людей, «... котрі в парадоксальний спосіб помирають за ідеї чи ілюзії, які надавали сенсу їхньому життю...» [2, с. 5].

Висновки. Отже, памфлети, що побачили світ із 1925 по 1928 роки, порушують дратівливі питання русифікації та потреби дерусифікації українства, культурних орієнтирів української молоді — заклик відмовитися від російської літератури й орієнтуватися на «психологічну Європу». Українському колоніальному пристосуванству («холоуйське упадання») Микола Хвильовий протиставив тотальне відчуття свободи, що «... сягає апогею напровесні 1926 р. Саме тоді, ще до сталінського листа, з'являється третій цикл його памфлетів — “Апологети писаризму”» [5, с. 315].

Памфлетист Микола Хвильовий вдався до руйнування вкорінених в українську свідомість міфів про російську культурну й мовну вищість. Відмовляючись від російської літератури, він апелює до європейського досвіду на різних рівнях: культурному, історичному, соціальному. Літературна дискусія виходить за межі суто мистецької. Памфлети митця перетворюються на політичні ідеї, у яких є місце українській державній незалежності.

Література

1. Дорогий Аркадію. Листування та архіварія літературного середовища України 1922–1945 рр. / Упорядник Леся Демська-Будзуляк. Львів: Класика, 2001. 280 с.
2. Камю А. Міф про Сізіфа. Київ: «Портфель». 2015. 105 с.
3. Мельників Р. Життя і смерть Миколи Хвильового. Від комуніста до комунара. URL: <http://www.istpravda.com.ua/research/2013/05/13/123968/>
4. Хвильовий М. Г. Твори: У 2 т. Т. 2. Київ. 1990. 925 с.
5. Шاپовал Ю. Життя та смерть Миколи Хвильового у світлі розсекречених документів ГПУ// З архівів ВУЧК — ГПУ — НКВД — КГБ. 2008. С. 311–348.
6. Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 кн. Кн. II. Літературознавство. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2009. 1151 с.